

FEJEZETEK

AZ OROSZ ORTODOX EGYPHÁZ TÖRTÉNETÉBŐL

IMRÉNYI TIBOR

Elfelejtett Kelet

A „nyugati” és a „keleti” kereszténység évszázadokon át, közel ezer éve próbál közeledni egymáshoz. Sikertelen volt az 1274-es lyoni, az 1438–39-es ferrara-firenzei uniós zsinat. A közeledési próbálkozás a mai napig tart. A legutóbbi évtizedek meg-megújuló útkeresése, fokozott várakozása, a rendszeres katolikus-ortodox teológiai párbeszéd, a szentföldi, konstantinápolyi és római főpapi találkozások óhatatlanul szükségessé tették vitathatatlanul legnépesebb európai keresztény szomszédunk – ma a legkívánatosabb kifejezéssel élve – az orosz-ukrán-belorusz helyi ortodox egyház történelmének megismerését.

Az AETAS történettudományi folyóirat egy olyan megjelenés előtt álló könyv néhány fejezetének közlésére vállalkozott, melynek tárgya – az egyháztörténettel foglalkozó szakembereken kívül – a szélesebb közönség számára eddig majdnem teljesen ismeretlen volt.*

Az orosz egyháztörténet e magyar változatának különlegessége az, hogy *A kezdetektől 1917-ig* terjedő rész Konrad Onasch munkája, az 1917 utáni eseményeket pedig egy orosz kutató, Vlagyiszlav Cipin dolgozta fel *Az Orosz Ortodox Egyház Története 1917–1990* című művében. E kettősség, a „nyugati” és a „keleti” látásmód bizonyos különbsége, és olykor a tudományos szakszerűséget messzemenőkig tisztelő harmóniája nyújtja számunkra a különlegességet.

A magyar kiadás két összetevőjét alkotó eredeti művel kapcsolatban az alábbi rövid megjegyzések, illetve kiegészítések kívánkoznak ide.

Konrad Onasch az egyház történetének csak a vázlatát, „fő vonalait” ismerteti, amit jelez a könyvének címe is: *Grundzüge der Russischen Kirchengeschichte*. A könyv történelmi vázlat jellege miatt maradhatott ki abból Szent András, a „szkíták földjét” megjárt, „Elsőként Elhívott Apostol” legendája, melynek egyébként mély gyökerei vannak a szláv hagyományban még a „Kijevi Rusz” kereszténységét megelőző időkben. Nem említi a szerző Cirill és Metód 9. századi missziós tevékenységének közvetett hatását a „Kijevi Ruszban”, sem a két legendászerű fejedlem, Aszkold és Gyir bizánci hadjáratait, melyek során, a krónikák szerint, velük együtt sok katona fölvette a keresztiséget. A történelmi korlátok szűkítése azonban lehetővé tette a szerző számára, hogy egyéb, igen fontos körülményekre részletesen is kitérjen. Onasch rövid előszavában így ír erről: „Minden egyház, így az orosz egyház története szempontjából is kiemelkedő szerepet játszik a kultúr- és szellemtörténeti összefüggések megértésére. Ezért kell az olvasót nem csupán történelmi dátumokkal és tényekkel, hanem csejkekkel is jellenségekkel is megismertetni.”

Onasch, e kiváló és igen felkészült egyháztörténész megkísérli a majdnem lehetetlent: egyrészt „kívülről”, egy „nyugati” kutató szemével, objektív módon felvázolni az orosz kereszténység történetét, másrészt, nagyfokú szimpátiával, sőt empátiával belélni magát az

---

* A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösség (METEM) által várhatóan a közeljövőben megjelenő *Orosz egyháztörténet* egyes fejezeteit a kiadó szíves hozzájárulásával közöljük. A könyv szerkesztője: Zombori István; fordítói: Örvös Péter, Korompai Eszter (Horváth D. Tamás gondozásával); lektora: Imrényi Tibor.

orosz kereszténység megélt történetébe. Így például Konstantinápolynak az egyetemcs egyháztól való „elválásáról” szól, holott formailag 1054. július 16-án IX. Leó pápa államtitkára és bizalmasa, Humbert kardinális kezdeményezte azt. Végző lépésként a konstantinápolyi pátriárkát és támogatóit kiközösítő bullát ő tette le az Ajía Szofía oltárára. Ezt az cseményt azután igen gyorsan, július 24-én követte a pátriárka által összehívott zsinat, mely viszont Humbertet és támogatóit közösisítette ki.

A skizma fő oka azonban, rögtön tegyük hozzá, nem csupán dogmatikai eltérésekben és formális tényezőkben keresendő. A döntő okok közé sorolható, hogy feledésbe merült egymás szeretetének az „új parancsolata” (Jn 13, 34), mely Jézus Krisztus újszövetségi Egyházának nem csupán *morális*, hanem *létéből fakadó* és létét minden szempontból *meghatározó* parancsolata. Ezért fordul a pap a bizánci liturgiában ezekkel a szavakkal a jelenlévő hívőkhöz a Hiszekegy elmondása előtt: „*Szeressük egymást, hogy egyetértésben valljuk!*”.

Onasch a hatalmas kiterjedésű moszkvai metropolia „elszakadását” említi a bizánci egyháztól 1448-ban. De facto autokefalitásának, függetlenségének megteremtése viszont egészen mást takart: az 1438–39-es ferrara-firenzei unió zsinattal függött össze, amely voltaképpen az orosz ortodoxia „önvédelmi reakciója”, a zsinaton a török fenyegetettség árnyékában és nem szívbéli meggyőződésből született kényszerű kompromisszumok elutasítása volt, melyektől nem sokkal később, 1453-ban, Konstantinápoly eleste után maguk a görögök is hivatalosan elhatárolták magukat.

Ugyanilyen meglepőnek tűnhet az orosz ortodoxián belül élők és gondolkodók számára, amikor Onasch a Novgorodból kiinduló, ún. „zsidózókat” nem teljesen a részletesen bemutatott főbb eretnek mozgalmak közé sorolja, hanem – értékelése szerint – inkább „jelentős reformmozgalomnak” nevezi. Lehet, hogy Onaschnak igaza van abban, hogy minden egyéb összefüggéstől eltekintve, „önmagában véve”, ez egy nyugati értelemben vett „reformmozgalom” volt. Az orosz ortodoxia szempontjából viszont herézisnek számított, mivel nem az egyházon kívül, hanem az egyházon belül jelentkezett, melytől az ortodoxia éppoly következetességgel határolta el magát, amilyen következetességgel annak idején a zsidóság hivatalos vezetői önmagukat és híveiket elhatárolták a „Názáreti irányzattól” (ApCsel 24, 5). Ráadásul vallási szempontból még az európai reformáció lehetséges legradikálisabb ágát is messze meghaladta, mert főbb irányzatai nemcsak mindennemű egyházi kultuszt, a szerzetességet, az ikon- és ereklyetiszteletet, az egyházi hierarchiát, hanem Jézus Krisztus egyetlen személyének isteni és emberi természetét is, sőt a Szentháromságban egy Istenről szóló tanítást is elvetették. A racionális kritika alapján a keresztény vallás alapvető dogmáit utasították így el, azaz – magát a kereszténységet.

Hasonlóan árnyaltabb megközelítést igényel Ioszif Volokolamszkij személyiségének és egyházi tevékenységének a megítélése, akár az orosz egyházi történetírás, akár a népi vallásos tisztelet szintjén hasonlítjuk össze Nyil Szorszkijjal. A két aszkéta, bár lelkiességük kívülről nézve igen eltérőnek mutatkozott, tisztelte egymást. Ioszif még tanítványait is elküldte Nyilhez a szüntelenül folyó imádság elsajátítására. A kor hatalmi harcaiban azonban nézeteik különbségét politikai célra is kihasználták és eltúlozták. Egyébként mindkét irányzat, a „tevékeny” és a „spirituális” világosan nyomon követhető a bizánci, sőt az ősi egyiptomi hagyományban is. Ne felejtjük el: az Egyház később mindkettőjüket szentté avatta!

Ugyancsak óvatosabb megközelítést igényel a sokak által vitatottnak, sőt kifejezetten negatívnak tartott személyiség, a múlt századi színódusi főügyész K. P. Pobedonoszev tevékenységének a megítélése. Jellegetesen konzervatív beállítottsága nem feltétlenül nélkülözött minden alapot. A sajtó befolyásával szemben például, mely szinte „államot képez az államban”, mélységesen szkeptikus álláspontra helyezkedett: az emberek hajlamosak a nyomtatott írást mint valami megfellebbezhetetlen igazságot elfogadni, de hol van a sajtó véleményének és erkölcsi autoritásának a garanciája? Mint jogász a múlt század orosz kultúrtörténetének sajátos részét képező számos, főleg jogi és állampolitikai kérdésekkel foglalkozó mű szerzője.

A magyar kiadás olvasója az orosz egyháztörténet fő cseményeinek túlnyomó részét, egészen 1917-ig, Konrad Onasch kutatásai nyomán ismerheti meg, az 1917 utáni fejleményeket pedig Vlagyiszlav Cipin írása alapján. Ez távolról sem jelenti azt, mintha az „orosz-ukrán-belorusz” egyház történetét e dátummal két nagy korszakra lehetne osztani. Hiszen ennek az egyháznak a történetében számos határvonalat lehet húzni: beszélhetünk a tatár-mongol korszak előtti és utáni történelemről, a pátriárkátus megalapítása előtti és utáni időszakról, vagy a „zavaros időkről”, a Nagy Péter nevével fémjelzett szinodális korról, és másféle felosztás is lehetséges.

Ha az 1917-es dátumot valami mégis kiemeli, akkor ez két dolog. Egyrészt az a tény, hogy az ateizmus e század első felében, hol frontálisan, hol indirekt módszerekkel, de méreteit és mélységét tekintve is páratlan agresszivitással támadt az orosz egyházra. Másrészt az a körülmény, amelyet K. Onasch művének 1967-es német nyelvű kiadásának legutolsó fejezetében még így fogalmaz meg: „Az egyháztörténész számára igen nagy nehézséget jelent felvázolni az orosz ortodox egyház útját az 1917-es októberi forradalom utáni Szovjetunióban. Ennek az egyháznak az útja még nem vált történelemmé, még a jelenhez tartozik. Az ebből adódó problémák már az írásos forrásoknál jelentkeznek, amelyek minden egyháztörténeti kutatás alapját képezik.”

Az 1989–90-es fordulat óta azonban lavinaszerűen láthattak napvilágot a különböző történeti források, korabeli dokumentumok, feljegyzések és – ami szintén alapvetően új jelenség – ezt már teljes nyíltsággal meg is lehet írni és ki is lehet nyomtatni.

Az egyháztörténeti mű izgalmasága abban rejlik, hogy Vlagyiszlav Cipin K. Onaschhoz hasonlóan szintén „megkísérli a majdnem lehetetlent”, csak éppen ellenkező előjellel: egyrészt 1917-től szinte napjainkig megírni ennek az egyháznak „belülről” látott és „belülről” megélt történetét, másrészt megpróbálni a „külső” szemlélő objektivitásával felvázolni az cseményeket. A hangsúly ebben a részben kifejezetten az egyházszervezeti, dogmatikai és spirituális cseményekre esik, hiszen ebben az időszakban az egyház, a kereszténység pusztá fennmaradásáért folyt a harc. Emellett nem is lett volna talán helyénvaló a kultúrtörténeti és szellemtörténeti vonatkozások részletes bemutatása, ami a későbbi kutatókra vár.

A tisztán történelmi – és nem egyháztörténeti vonatkozású – megfogalmazásokban találhatunk számunkra vitatható kifejezéseket, amelyek a 70 év alatt megszokott világi történetírás terminológiai hatását tükrözik: az egykori Szovjetunió „visszacsatolt” vagy „bekebelezett”-e bizonyos területeket? Egyesekre talán az első, másokra feltehetőleg a második kifejezés lenne inkább indokolt. Ezért ne vitatkozzunk azon, hogy Kárpátalja eredetileg a Magyar Királysághoz vagy a „Kijevi Oroszországhoz” tartozott-e. Hiszen nem egyszerűen történelemkönyvet, hanem annak egy sajátos fajtáját, egyháztörténetet tartunk a kezünkben: meg-hozzá az „orosz-ukrán-belorusz” helyi ortodox egyház tragikus fordulatokkal terhes, vértanúk végeláthatatlan sorát felmutató megrázó, de mégis felemelő történetét Szovjet-Oroszországban.

Egyszer valaki egy baráti beszélgetés során ezt mondta a századunkban lezajlott oroszországi keresztényüldözésekkel kapcsolatban: „Igen, mi mindezt tudjuk, de ez nincs benne az európai köztudatban.”

Megdöbbenő arra gondolni, hogy a kereszténység történetének egyik legnagyobb méretű üldöztetése, holocaustja talán nincs benne vagy csak homályosan és kevert módon van jelen a hagyományosan még mindig kereszténynek mondott Európa emlékezetében. Jól tudjuk, hogy más keresztény Egyházak, sőt más vallások hívei is sokat szenvedtek ebben a században az egykori Szovjetunióban, sőt más országokban, így Magyarországon is. Mindennek emléke, az ateizmus által ütött sebek még elevenen élnek a hazai keresztények között.

Vlagyiszlav Cipin krónikájában csak arról tudósít, amit talán a legkevésbé ismerünk: az ortodox keresztények keresztútjáról a 20. századi szovjet államban.

Végül még egy megjegyzés. V. Cipin azt írja, hogy „a nagy honvédő háború után az orosz egyház azonnal bekapcsolódott a békemozgalomba. A »hidegháború« körülményei

között Alekszij pátriárka és az orosz egyház vezető főpapjainak békefelhívásait sokan politikai akcióknak tekintették.”

Ebben a vádban volt valami igazság, csak nagyon kevés megértés. És bizonyára csak az érthette és értheti ezt meg igazán, aki nem kívülről, nyugat-európai szemmel nézve, hanem belülről, benne élve, a saját bőrén tapasztalva követhette az események fordulatait ebben korban. Akár a keményebb sztálini-hruscsovi időkben, akár a viszonylag „puhább” brezsnyevi korban az egész egyház – és ez vezetőrre még inkább érvényes – hol kíméletlenül üldözött, hol fenyegetett, hol megtűrt „rúsz” volt – és maradt az államban.

Tűszoktól pedig nem szokás elvárni, hogy mindig és minden szempontból úgy beszéljenek vagy nyilatkozzanak, mint a szabad emberek.

***

A megjelenés alatt álló könyvből a Vlagyiszlav Cipin által írt *Az orosz ortodox egyház helyi zsinata 1917–1918* és *Az orosz ortodox egyház a polgárháború éveiben* című fejezeteket közöljük. Az eredeti kiadásokban szerepeltetett bibliográfia, illetve jegyzetapparátus a magyar kiadásból szerkesztői megfontolásból kimarad, így ezeket a jelen publikációban a fejezetek végén összevonva közöljük.

VLAGYISZLAV CIPIN

Az Orosz Ortodox Egyház története

Az Orosz Ortodox Egyház helyi zsinata 1917–1918

Az orosz ortodox egyház 1917–1918. évi helyi zsinata időben egybeesett az oroszországi forradalommal és az új államrend kialakulásával. A zsinatra meghívták a Szent Szinódust és a Zsinatelőkészítő Bizottság valamennyi tagját, az összes egyházmegye főpapjait, egyházmegyéenként két egyházi és három világi személyt, az Uszpenszkij székesegyház és a tábori papság főespereseit, a négy lavra helyettes apátjait, a Szoloveckij és a Valaami kolostor, a Szárovi és az Optyina remetecség előljáróit, a szerzetesek, az „egy hiten lévők”, a tábori papság képviselőit, a harcoló hadsereg katonáit, a teológiai akadémiákat, a tudományos akadémiát, az egyetemeket, az Államtanács és az Állami Duma képviselőit. A zsinat 564 résztvevője között 80 püspök, 129 pap, 10 diakónus, 26 kántor, 20 szerzetes (archimandriták, apátok és szerzetes papok) és 299 világi személy volt. A zsinati eseményeken képviseltették magukat más helyi ortodox egyházak is Nicodim püspök és Mihail archimandrita személyében a romániai, illetve a szerb egyház részéről.

Az, hogy a zsinaton a papság és a világiak egyaránt nagy számban voltak jelen, azzal függ össze, hogy a zsinat az ortodox orosz nép két évszázados reményeit és a zsinati elv újjászületését célzó törekvéseit váltotta valóra. De a zsinat alkotmánya az egyház sorsára nézve különleges felelősséggel ruházta fel a püspöki kart. A dogmatikai és kánonjogi jellegű kérdésekben, miután a zsinat megvizsgálta őket, a püspöki tanácskozásnak kellett döntenie.

A helyi zsinat a Kreml Uszpenszkij székesegyházában nyílt meg a templom ünnepének napján, augusztus 15-én (28-án). Az ünnepi liturgiát a kijevi metropolita, Vlagyimir mutatta be Venyiamin, pétervári és Platon, tbilisi metropolita koncelebrálásával.